

Budapestre vonatkozó ujságcikkek

Szerző: Szalai Károly

Cím: Ballagi Mór

Forrás: Világ

Bp
(Hely)

1922. 12. 15.

(Idő)

(Köt. v. füz.) (Oldal)

Osztályozás

Tárgy

92

Hely

Ballagi Mór

Idő

1922

Személy

SZÁZ MAGYAR ÉLET

BALLAGI MÓR IRTA: SZALAI KÁROLY

Negyven évvel ezelőtt a hollandiai egyetemeken, különösen Leidenben töltött tanulmányi éveim alatt nem egyszer zavartan és pironkodva állottam világhírű tanárain, Kuenen, Tiele, Rauwenhoff, Acquoy, Kern stb. előtt, amikor a külföldi egyetemek tanárainál szokásos teaeztélyeken hazám protestáns teológiai mozgalmairól kellett összefoglaló tájékoztatással szolgálnom. Azon racionális irányzatú s szigorúan történeti-kritikai módszerű kutatás, mely a nyugati államokban a múlt század közepe óta a teológiai irodalomban is egy második Sturm und Drang korszakot nyitott meg s olykor erős hullámverésével a társadalmi életben is éreztette evolució-nális hatását, hazánkban csak gyenge utánrezgéseket váltott ki s a felvilágosodás és gondolatszabadság látószögéből nézve: erősen utánzásnál, főleg próbálkozásnál egyébként alig nevezhető.

A kereszténység dogmatikus értékelése, a hit-elvek megnyúlhozám virágként való kezelése hazánkban már jó másfélszáz év óta hagyomány-szerűvé vált s abból a komoly, tudományos szellem-ből, mely a 17. és 18. században hazánkba is be-szivárgott külföldi egyetemeket látogató teológusaink révén: a 19. század racionalisztikus eszmélődései javára alig maradt valami. Az 1848 után következett nemzeti elnyomatás, a protestáns egyházak nehéz, létért folytatott harca a vérszemet kapott ultramon-tanizmus ellen, a benső politikai viszonyok zilált-sága s kulturális és gazdasági életszükségleteink ki-elégítésének homlokterbe nyomulása, sok mindent megmagyarázhatnak ugyan, de a protestáns teológiai irodalmat megült lethargia, a tudományos kritikai módszer alkalmazásának teljes elhanyagolása s az önálló kutatás teljes szélesedje még akkor is ért-hetetlen marad, ha a *Protestáns Teológia Könyvtár* címen a 70-es években megindult irodalmi vállalat által végzett munkát teljesen reális érték gyanánt könyveljük is el elsőrangú munkáinak: a Kovács Al-bert és Odón, Szeremlei Sámuel, P. Nagy Gusztáv,

Wéber Sámuel, Kereszties József, id. Bartók György stb. javára.

Mialatt a külföldi, s különösen a francia, angol, holland s német teológiai mozgalmak határozottan a felvilágosodás s gondolatszabadság irányvonala felé tendáltak s a kritikai módszer fegyvertárából szed-ték elő forradalmi eszméik vértetét s olykor már-már a vallás dogmatikus tételeit is kikezdeni lát-szottak: addig a külföldön nagyvonalúnak nevezhető, liberális előretörés, nálunk legfeljebb a felekezetek egyenjogúsítása, az egyházi és világi nevelés és ok-tatás szigorú elhatárolása, körülbástyázása s a nép-oktatás hatékonyabb fejlesztése terén váltott ki kor-szerűnek méltán nevezhető reformtörékvéseket. Azonban a teológia, mint tudomány, tovább is kül-földi morzsákon tengődött s legfeljebb batoratlan ki-sérletek, kritikátlan utángondolások semlyékes vi-zein tapogatózott.

A világnézeteknek azon mérközése, mely egy-felől a vallásos ideológia, másfelől a természettudo-mányos világszemlélet között külföldön majdnem másfélszáz évre nyulik vissza, hazánkban ugyszólva teljesen ismeretlen maradt a teológiai irodalomban s legfeljebb elvéve kellett egyes reformerek lelkében mélyebb elgondolásokat, de akiknek a köztudatra is kiható befolyását, egy-két merészebbhangu tanul-mányon vagy alkalmi beszéden kívül egyéb alig jelzi.

A kevészámú uttörők között az első hely Ballagi Mór illel meg s akit, mint ilyet, a hazai gondolat-szabadság és felvilágosodás történetében máig se ér-tékeltek kellően; pedig sokoldalú, tudományos s egy-házirodalmi munkássága mellett, ezen a téren, korá-ban legmagasabban s csaknem egyedül állott. De hát, mint Anatole France mondja: „A halottak nem érzik az idő mulását” s a Ballagi Mór neve sem veszt ne-mes patinájából semmit, ha még néhány évtizedig nem értékelik is benne csupán a szürke teológiai ta-nárt, a szorgalmas szótárszerkesztőt s már túlhaladott magyar és héber nyelvészt és faradhatatlan buzgalmu nemzeti kulturmunkást. Pedig elsősorban a felvilágo-sodásnak volt bátorszavu előharcosa hazánkban. Mint ilyenről kívánok röviden megemlékezni.

Ballagi Mór romantikus életregénybe illő pályá-futású, maradandó értékű, tudományos s egyházi-re-

dalmi alkotásait hazai és külföldi lexikonokból rész-letesen megismerhetjük. Bennünket ezen életutnak csakis nagy fordulópontjai érdekelnek most, melyeket az egyén öröklött tehetségei, szerzett szellemi javai s a korviszonyok és környezet kikényszerítő hatásai-nak eredményeként állapíthatunk meg. Ő is csak a virra-dat hirdetője volt s nem több, s hogy szavát elnyelte a hétköznapiok lármája s az elfogultság: nem róhat-juk fel hibájául. A százados elnyomatások alatt bur-ján által felvert s jól kipihent magyar ugarba azon-ban ő hasította az első, mély barázdát, ami, hogy éppen a vallásos világnézet düllőjében ment végbe: ez kizárólag kora forrongó légkörének s elemi erő-vel felzuduló eszmeáramlatainak tudható be.

Mint a zemplénmegyei egyik Sztáray gróf inóci fődbérlőjének fia, nyolc testvérével együtt jókorán megismerhette az élet kemény ostorcsapásait s a nyo-masztó szegénység igájában eltöltött, keserves eszten-dők nem törhették meg a honi föld rögehez tapadó, forró szeretetét. Majd a zugtanítóskodásból tengődő atya oldalán átél vándorévek hagyták lelkén nyomuk-at s vésték fogékony elméjébe az Irás és Talmud nagy tanulságait, melyeknek recitálásával maga is éveken át megkereste betevő falatját. Mikor pedig a nagyvonalu pedagógus a később Petőfit is felkaroló Tarczy Lajos pártfogásával a pápai református főisko-lóban a filozófiát (a mai gimnáziumi 7-ik és 8-ik osztályt) fényes eredménnyel elvégezte, az akkori hazai, közgazdasági viszonyok hatása alatt a pesti műegye-tem mérnöki tanfolyamára iratkozott be; de dacára páratlan szorgalmának s kiváló képességeinek, mely kartársai correpetitorává emelte: a klérus omni-po-tenciája megakadályozta, hogy mint a műegyetem első zsidó hallgatója, mérnöki oklevelet nyerjen. Mikor pe-dig az azon időben még ismeretlen numerus clausus alkalmazása helyett, a tiszta secundába ponálás ellen önértzetesen tiltakozni merészelt: ex moribus tertia-val vágta vissza cenzorait, amivel aztán mérnöki pá-lyája is végetért, legalább is idehaza.

Ugyanis az erejét és hívatottságát érző s magát ta-nításból fenntartó Ifjú kigyalogolt Párisba s a követ-kező szemeszteren már az ottani egyetem mérnöki sza-kának hallgatója (1839). Időközben azonban már íro-gatni is kezdett s mert *A zsidókról* című s Vajda Péter által kiadott röpiratával s *A Mózes öt könyve és Jó-zua könyve* mesteri lefordításával az akkoriban nagy

reformokkal birkózó Eötvös József báró figyelmét is magára vonta: ez egyenesen hazahívja Párisból, hogy a zsidók emancipációjáért folytatott harcában segítségére legyen, sőt a XIX-ik század uralkodó eszméinek befolyása az államra című korszakos műve megírásához is társszerzőül akarta fogadni. Párisból hazajövéen, a Magyar Tudományos Akadémia 1840 május 5-én a Széchenyi István gróf, Deák Ferenc és Vörösmarty Mihály ajánlása mellett levelezőtagjává választja az alig 25 éves zsidó ifjút, aki nemes ambícióval lát hozzá zsidó hitversosai magyarosításához s tudományos kulturájuk intézményes megalapozásához. Mikor azonban azt tapasztalta, hogy ezek minden liberális áramlattól hermeltice elzárkóznak: családottan kiment Tübingába, a nagynevű Ewald, Baur Ferdinánd és Beck-Landerer oldalán teológiát tanulni s megszerezvén ott a bölcsészettudori oklevelet: 1843-ban áttért a protestáns vallásra s ezzel elvetetteti kockája jövőendő, tudományos munkásságának.

Tübingából hazatérve, a szarvasi evang. liceum-nál vállalt tanári állást (1844): sokoldalu irodalmi munkásságot folytat; a szarvasi tótok megmagyarosításán buzgólkodik s a hazai két protestáns felekezet egyesítésén fáradozik. Báró Eötvössel való viszonya ez alatt egyre bensőbbé válik, ki őt 1848-ban a pesti tudományegyetemhez akarja kinevezni tanárnak, de a forradalmi idő s beiktatást megakadályozza s Ballagi a katedra helyett a harcok forgatagába kerül. Itt előbb Görgey mellett tábornoki fogalmazói, majd Aulich mellett hadelnöki titkári állást töltött be, kapitányi rangban szolgálva végig a szabadságharcot. A Görgey által kibocsátott proklamációk csaknem kizárólag a Ballagi Mór tollából eredtek s valóban mozgatórugóknak kell azon, hogy például a Nemzeti Múzeum könyvtárában közszemlére kitett, érdekes történeti okmányok közt a Görgey isaszegi proklamációja alatt ma is az áll megírva, hogy „Görgey sájtákezű írása”, holott az egész, első sorától az utolsóig, a Ballagi Mór eszének és kezének munkája. Számos történeti igazság születésének jólismert utja ez is.

A szabadságharc leveretése után egy időre Szarvason internáltak, majd megengedik, hogy ottani tanári állását újból elfoglalja, melyet később a kockakemélt, majd a pesti ref. teológiai akadémia katedrájával cserélt föl s ez utóbbin tanított 1877-ben történt nyugalmába vonulását. Az általa 1858-ban megindí-

tott s 31 éven át szerkesztett *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain valóságos önvédelmi harcot folytatott a nemzeti elnyomatás korszaka alatt s ebben küzdötte végig azon fényes, irodalmi harcokat is, melyekkel a hazai, szegényes protestáns teológiai eszmélődéseket, a nyugati nagy nemzetek mély tudományos alapozása irodalmi mozgalmába bekapcsolni igyekezett. A megfelelő számú s minőségű katonával nem rendelkező hadvezérnek azonban hamarosan be kellett látnia, hogy a virradat még nem következtet el hazánkban. Így maradt Ballagi a héber nyelv, ó-szövetségi írásmagyarázat és a hittan tudós professzora hosszú évtizedeken át s a tüneményes reformszellem így fakult bele korának lágymeleg, közvetítő teológiai irányzatába, amitől pedig egész gondolatvilága lenézéssel fordult el. „Nem szerették, nem akartak tanulni — mondá nekem egy alkalommal — a meleg vacokba került parochusok, mert a tanulásnál és harcolásnál kellemesebb volt a jól emésztés”, amely szavakból nagyon is kiérezhető a méltó szellemi örökösök nélkül maradt, tüzes reformer keserű csalódása.

De nem is volt könnyű dolog, különösen hazánkban egy Ballagi Mór-féle szellem kellő értékelése s még kevésbé követése. Az egykori vándor bocher, a Bloch Ábris — már akkor se mondták Ábrhámnak — lánglelkű fia, a Mór, nemcsak jólismertje volt a sokaknálja életszíntőnlának, hanem a szakadatlan önművelés, az elmélyített tanulmányok, a forradalmi korszakban átélt világszemlélet s hazája elmaradottságának, de egyuttal élniakarásának s nagyrabívatottságának alapos ismerete arra is elhívottak minősítették, hogy a protestantizmus visszamaradt és stagnáló szellemének továbbfejlesztőjévé váljék s megmentse azt a teljes, dogmatikus megmerevedéstől. Ehhez azonban még nagyon is korán született s így e téren felmutatott alkotása csak egy zseniálisan kinagyolt torzó maradt. E torzóban azonban ott feszülnek már a felvilágosodás és gondolatszabadság összes magasbaívelő konturjai, az előtétletnélkül, tudományos módszer szerinti való kezelés mesterfogásai s az anyag felett való uralkodás fölényes biztonsága... mind oly tulajdonságok, amelyekkel korának egyetlen, tudós mesterembere sem rendelkezett. Ezen tulajdonságok állítják Ballagi Mórt a felvilágosodás magyar bajnokainak élére s biztosítják eszméinek a halhatatlanságot.

„Tudatlanság mindenkor balhítt szül és ha egyszer a balhítt általánossá lesz, okvetlen rendszerré alakul, melyből magának kényelmes hajlékot alkot; ha kizavarod egyből, keres magának mást; más alakot vált, de tovább él. Hiába támadod meg a testet, ha a lelket megkimélted. Mással pedig e gonosz lelket kiizni nem lehet, mint a szabad tudománnyal.“ „A formák, valamint minden társadalmi institúciók értékét az határozza meg, mekkora tért engednek meg az éte szabad fejlődésének; a legjobb institúciók is elveszítik értéküket, mihelyt azokon belül tespedés honol és a tudomány szabad fejlődése elhanyagoltatik.“... „Az emberek általában hajlandóbbak hallgatni az igazság szavára, mint a hazugságra; az igazság csak a hatalom bitorlói-nak gyűlöletes s csak azokat illeti az igazság üldözésének gyalázata; az emberiség nagyobb része ellenben szereti az igazságot, ha nem bír is mindig elég határozottsággal, hogy érette a hatalommal szemben mindent kockára vessen...“ „Köztapasztalat, hogy minden zártkörű testület kizárólagos érdekei tekintetéből az értelmiség feltétlen terjedését, a tömegek mindenoldalu felvilágosítását érdeke ellen való-nak tartván, azt inkább hátráltatni, mint előmozdítani törekszik...“ „Tény, hogy természettudomány a szó valódi értelmében csak azóta létezik, mióta a képzetei hatalmak befolyása alul felszabadult emberi szellem a dolgok természetét, azoknak kölesünös egymásra hatása szerint kezdte tanulmányozni és fel-fogni...“ „Az emberek nem hajlandók többé üdvöket oly vélemények elhívésétől tenni függővé, melyek jövő életbeni mennyország ígérétevel e földi együtt-létezésünket pokollá teszik; a tudomány pedig, az igazi tudomány sohasem fog meghajolni akarni oly isten előtt, kinek parancsára nemzetek egymást marcangolják és kinek nevében teremtményei legnemeseb-beinek tűzhalált kellett szenvedni; az olyan istent a mai tudomány a felvilágosodott elmékből számküzte, és legyen szabad remélnünk, hogy számküzve lesz nemsokára a világból is mindörökre.“

Éfféléket beszél hozzánk 50—60 év távolából az egykori ref. teol. akadémia tanár, Ballagi Mór, aki pedig a legszentebb meggyőződéssel vallotta, hogy: „Isten egy a világ fejlődésének, mint az ember val-lágerközlési létezésének benső életi szelleme“.